

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

БЕРЕЖАНСЬКИЙ ГЕННАДІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 347.97/99

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА
СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Кучинська Оксана Петрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри правосуддя

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України
Городовенко Віктор Валентинович,
Конституційний Суд України,
суддя

кандидат юридичних наук
Біцай Анна Володимирівна,
Верховний Суд,
помічник судді патронатної служби управління
забезпечення роботи другої судової палати
секретаріату Касаційного кримінального суду
апарату Верховного Суду

Захист відбудеться «30» січня 2019 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.05 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 253.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал № 12.

Автореферат розісланий «28» грудня 2018 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н.П.Сиза

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Порівняльно-правове дослідження організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд є надзвичайно актуальним в умовах кризи довіри українського суспільства до судової системи та низької ефективності проведення реформи, спрямованої на відновлення репутації та престижу судової влади. Судова реформа в Україні набула активної фази, зокрема, було прийнято нове процесуальне законодавство, змінено систему судоустрою, прийнято закони, спрямовані на підвищення стандартів здійснення судочинства. Основною метою реформи судочинства є відновлення довіри суспільства до судової системи України, яка характеризується низкою недоліків, які не сприяють досягненню належного рівня реалізації права на справедливий суд в Україні. Саме тому дослідження права на справедливий суд, його елементів та механізмів забезпечення як в національному законодавстві, так і в законодавстві зарубіжних держав, є надзвичайно актуальним.

Забезпечення права на справедливий суд проголошено Україною одним із основних завдань правових реформ, що впроваджуються. Однак проведене опитування суддів, адвокатів та прокурорів демонструє, що 79% адвокатів, 65% прокурорів та 49% суддів вважають, що проведена судова реформа в сфері забезпечення організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд є неефективною. А рівень довіри громадян до сучасного правосуддя в Україні за результатами опитування є низьким, як вважають 70% та 49% опитаних адвокатів та суддів відповідно, або середнім (думка 30% та 51% опитаних адвокатів та суддів).

Право на справедливий суд є фундаментальним правом людини, яке повинно бути належно й ефективно забезпеченим у кожній державі. Важливість цього права зумовлює те, що на рівні з іншими базовими правами воно набуло міжнародного визнання й регулювання та захищається не лише на рівні національного законодавства, але й відповідних міжнародно-правових норм. За відсутності можливості отримати доступ до правосуддя забезпечення будь-яких інших прав не може бути гарантоване, адже вони не будуть належним чином захищеними та відновленими у випадку порушення.

Отже право на справедливий суд є не лише базовим правом, яке визнається та охороняється міжнародною спільнотою, але й передумовою для реалізації та захисту будь-яких інших прав і свобод людини. Це робить його незамінним складовим елементом у системі прав людини, оскільки крізь призму забезпечення справедливого судочинства можна робити судження про реалізацію та захист будь-яких інших прав та свобод.

Право на справедливий суд пройшло свій генезис від можливості взагалі отримати доступ до суду до конкретних ознак судочинства, яке характеризує стандарти сучасного правосуддя. Поняття «справедливий» містить у собі низку вироблених в міжнародно-правовій доктрині та практиці характеристик судочинства. При цьому формування й удосконалення стандартів справедливого судочинства продовжується, що зумовлює необхідність визначитись із сучасним розумінням сутності права на справедливий суд, а також дослідити генезис цього суб'єктивного права особи, що дозволить сформулювати основні детермінанти

розвитку судочинства та ефективних механізмів забезпечення справедливості в ньому.

Не менш важливим є визначення основних тенденцій розвитку права на справедливий суд та його практичної реалізації в Україні та світі. А отже дослідження організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд є актуальним як з теоретичної, так і практичної точки зору.

З огляду на здійснення реформи судочинства в Україні, безумовно, важливим напрямом наукових досліджень є вивчення досвіду забезпечення реалізації права на справедливий суд в іноземних державах. Це зумовлює актуальність вивчення систем судочинства зарубіжних держав у тому контексті, яким чином в них забезпечується право на справедливий суд. Аналіз негативного зарубіжного досвіду може бути використаний для уникнення можливих помилок, натомість, позитивний зарубіжний досвід може бути запозичено у законодавство України чи практику його тлумачення та застосування.

Теоретичною базою цього дослідження є праці національних та зарубіжних науковців. Зокрема проблематику забезпечення та реалізації права на справедливий суд досліджували такі науковці та практики як О.А. Банчук, В.Д. Бринцев, А.В. Біцай, М.Й. Вільгушинський, В.В. Городовенко, І.С. Гриценко, Ю.М. Грошевий, О.М. Калужна, В.В. Комаров, Р.О. Куйбіда, О.П. Кучинська, О.А. Кучинська, О.І. Максимова, Б.В. Малишев, В.Т. Маляренко, І.Є. Марочкін, М.М. Михеєнко, Л.М. Москвич, І.В. Назаров, С.В. Оверчук, О.М. Овчаренко, С.П. Погребняк, М.Г. Поліщук, С.В. Прилуцький, Д.М. Притика, О.Б. Прокопенко, М.А. Погорецький, П.М. Рабінович, О.В. Саленко, М.П. Селіванов, Н.П. Сиза, Н.В. Сібільова, А.А. Солодков, Р.Л. Сопільник, О.С. Ткачук, О.М. Толочко, О.З. Хотинська-Нор, П.І. Шевчук, О.Г. Шило, В.І. Шишкін, С.Г. Штогун, О.Г. Яновська та інші.

Право на справедливий суд завжди викликало науковий та практичний інтерес у науковців та фахівців, праці яких у тій чи іншій мірі стосуються осмислення досліджуваної категорії. Так, у 2011 році О.Б. Прокопенко захистив дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук на тему: «Право на справедливий суд», а у 2017 році Р.Л. Сопільником було захищено докторську дисертацію на тему: «Теоретичні та організаційні засади забезпечення права на справедливий суд у світлі євроінтеграції України». Однак низка наукових положень у сфері організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд потребують актуалізації відповідно до сучасних умов. Так само у національній правовій науці залишаються недослідженими деякі аспекти права на справедливий суд, а неузгодження та прогалини науково-теоретичного характеру потребують усунення, на що і буде спрямовано наше дослідження.

Сучасний стан досліджень організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд можна охарактеризувати як такий, що перебуває на стадії активного розвитку, однак, потребує комплексного дослідження в умовах євроінтеграційних процесів та реформування судової системи України. Вважаємо, що накопичена наукова література, яка стосується організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд, потребує критичного аналізу, а також нових та перспективних підходів, що дадуть змогу запропонувати новітні способи розв'язання поставлених завдань та

удосконалити механізми забезпечення права на справедливий суд. Усе це зумовлює необхідність подальших розробок у цьому напрямі та свідчить про актуальність теми дисертації, що й визначило її вибір.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до планів науково-дослідних робіт юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка за напрямом досліджень юридичного факультету «Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС» (номер теми 16БФ042-01, державна реєстрація 0116U002637).

Дисертацію виконано на кафедрі правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах науково-дослідної роботи юридичного факультету за темою: «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (номер теми: 11 БФ 042-01, номер державної реєстрації 0111U008337).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження – вирішення комплексного наукового завдання щодо організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд, а також пошук шляхів оптимізації механізмів забезпечення права на справедливий суд в Україні з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких *завдань*:

- дослідити сучасне праворозуміння поняття, змісту (сутності) права на справедливий суд;
- окреслити гарантії права на справедливий суд;
- визначити елементи права на справедливий суд та здійснити їх класифікацію;
- проаналізувати генезис права на справедливий суд у національній та зарубіжних доктринах, здійснити періодизацію розвитку права на справедливий суд;
- розглянути позитивні та негативні риси реалізації права на справедливий суд у зарубіжних державах, порівняти різні правові системи у цьому напрямку, зокрема, визначити особливості організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в англо-американській та романо-германській правових сім'ях;
- дослідити сучасний стан забезпечення права на справедливий суд в Україні;
- запропонувати шляхи вирішення основних проблем реалізації права на справедливий суд в Україні з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Об'єктом дослідження є система правових відносин, що виникають у сфері правового регулювання організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд.

Предметом дослідження є організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд у порівняльно-правовому аспекті.

Методи дослідження. Методологічна основа дисертаційного дослідження – система загальнонаукових і спеціально-наукових методів пізнання.

Діалектичний метод пізнання суспільних відносин і правових явищ застосовувався в процесі дослідження тенденцій розвитку поняття права на

справедливий суд; *метод історизму* використовувався для висвітлення генезису понять «право на справедливий суд» та «справедливість» (підрозділи 1.1, 1.2); *системно-структурний метод* – для встановлення внутрішньої побудови механізму правового регулювання права на справедливий суд та розроблення класифікації складових елементів права на справедливий суд (підрозділи 1.1, 3.1, 3.2); метод *функціонального аналізу* застосовувався для формування уявлення про правову характеристику сутності права на справедливий суд як поліфункціональної правової категорії, що має виходи на різноманітні проблеми, визначаючи шляхи їх розв'язання (підрозділи 1.1, 3.1.); *статистичні методи* використані з метою збору інформації, а також узагальнення статистичних даних щодо проблем правового регулювання організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд; *формально-логічний (догматичний) метод* – для уточнення понятійного апарату (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 3.2); *порівняльно-правовий метод* – у процесі порівняння міжнародно-правових, зарубіжних, а також національних правових актів, що дало можливість внести конкретні пропозиції до чинного законодавства України (розділи 1–3). Названі методи використовувалися в роботі у взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило всебічність, повноту і об'єктивність дослідження.

Нормативно-правовою базою дослідження стали положення: Конституції України, міжнародно-правових актів у сфері правового регулювання організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд, вітчизняне законодавство, зарубіжне законодавство.

Обґрунтованість і достовірність сформульованих у дисертації наукових положень, висновків і рекомендацій визначається і забезпечується *емпіричною базою дослідження*, яку становлять результати вивчення вітчизняної та зарубіжної судової практики у сфері правового регулювання організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд; рішення ЄСПЛ (50 справ); дані, отримані під час опитування 890 респондентів (380 суддів, 130 прокурорів, 380 адвокатів).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація – новітнє комплексне порівняльно-правове дослідження організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в Україні та зарубіжних країнах в умовах євроінтеграції та проведення судової реформи. Її наукова новизна конкретизується в таких науково-теоретичних положеннях, висновках і пропозиціях.

Уперше:

- сутність реалізації права на справедливий суд визначено крізь призму його складових (змістовну, інституційну, матеріальну, процесуальну);
- проведено комплексне порівняльно-правове дослідження організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд у правових системах Австралії, Великобританії, Іспанії, Канаді, Німеччині, США, Франції, Чилі;
- надано авторську класифікацію елементів права на справедливий суд;
- розглянуто інститут відновного правосуддя як елемент права на справедливий суд;

удосконалено:

- підхід до розуміння сутності права на справедливий суд;
- розуміння основних передумов та етапів генезису права на справедливий суд як правового інституту та теоретичної категорії;
- підходи до визначення особливостей реалізації права на справедливий суд в романо-германській та англо-американській правових сім'ях;
- розмежування відмінних характеристик між романо-германською та англо-американською правовими сім'ями у контексті забезпечення права на справедливий суд;

набули подальшого розвитку:

- ідея щодо еволюції в Україні інституту конституційної скарги;
- пропозиції щодо запровадження суду присяжних в окремих судових справах в Україні, зокрема, у Вищому антикорупційному суді України.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Викладені в дисертації положення, висновки й пропозиції використані:

у нормотворчій діяльності – в процесі підготовки пропозицій змін до кримінального процесуального та цивільного процесуального законодавства України (акт впровадження у законотворчу діяльність Верховної Ради України результатів дисертаційного дослідження від 20 вересня 2018 року).

у практичній діяльності – пропозиції й рекомендації, викладені у дисертації, впроваджені в практичну діяльність адвокатських об'єднань (акт впровадження у практичну діяльність АО «Меджистерс» від 25 вересня 2018 року, акт впровадження у практичну діяльність ПГ «Побережнюк і партнери»).

у навчальному та науково-дослідному процесі – в освітньому процесі та при викладанні навчальних дисциплін «Судоустрій України», «Судова влада в Україні», «Міжнародні судові органи» (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 25 вересня 2018 року, акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Донецького юридичного інституту МВС від «25» червня 2018 року, акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Донецького юридичного інституту МВС «26» червня 2018 року).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки та пропозиції, що містяться в дисертації, обговорювались і були схвалені на засіданні кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення дисертації були апробовані у виступах з науковими повідомленнями та доповідями на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Теорія і практика розвитку правових інститутів» матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10-11 березня 2016 р.), «Концепція та методологія історії українського права» (м. Київ, 28 квітня 2017 р.), «Актуальні питання реформування процесуального законодавства в Україні» (м. Київ, 01 грудня 2017 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення в 10 опублікованих автором працях за темою дисертації, з яких 6 статей у фахових виданнях України, 1 стаття в іноземному науковому періодичному виданні та тези 3 доповідей на наукових конференціях.

Структура і обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел з 319 позицій та чотирьох додатків. Загальний обсяг дослідження становить 250 сторінки, із них основного тексту 168 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної теми та окреслено ступінь її розробленості; висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено дані про їх апробацію, впровадження, публікації; означено структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретико-правові основи реалізації права на справедливий суд» складається із двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Поняття і зміст права на справедливий суд»* здійснюється огляд наукових підходів щодо сприйняття та дефініціювання поняття права на справедливий суд та організаційно-правових засад його реалізації.

Здійснивши аналіз наукової літератури вітчизняних та зарубіжних вчених, автор наголошує на тому, що поняття права на справедливий суд не є єдиним та сталим. Системне дослідження, проведене автором, вказує на те, що розуміння сутності права на справедливий суд залежить від багатьох факторів, які не завжди перебувають у суто юридичній площині. Особливе значення у розуміння справедливого суду вкладається через призму категорії «справедливість». Сучасне наукове трактування права на справедливий суд є неоднозначним та потребує подальших доопрацювань, а організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд потребують додаткових досліджень та вдосконалення, виходячи із практичних проблем забезпечення права на законний суд у судовій системі України.

Поняття «справедливість» автором розуміється як баланс природніх прав людини, при якому права одного суб'єкта не порушують права іншого. Аргументується, що право на справедливий суд містить у собі чотири основні складові (змістовну, інституційну, матеріальну, процесуальну), які органічно доповнюють одне одного та формують єдине комплексне розуміння організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд.

У *підрозділі 1.2. «Історіографія та науковий стан розробки організаційно-правових засад права на справедливий суд у правовій доктрині»* автором проведено аналіз історіографії та сучасного наукового стану розробки організаційно-правових засад права на справедливий суд у правовій доктрині, що дало можливість простежити тенденції визначення розвитку права на справедливий суд в різні періоди історії, встановити його характерні риси.

Автором виокремлено такі етапи розвитку організаційно-правових засад права на справедливий суд: 1) доба античності; 2) епоха Відродження; 3) доба Просвітництва; 4) ХХ-ХІ століття.

Встановлено, що практично в усіх державах спочатку право на суд розглядалося як засіб забезпечення від свавілля адміністративних органів та й взагалі як право на доступ до суду, а уже потім почало розглядатися як право на участь у судочинстві відповідно до основних стандартів та принципів, які визначають якість здійснення судочинства. Тому більш детально такі принципи регулюються на рівні інших законів, зокрема, й конституційних.

Основними напрямками подальших досліджень права на справедливий суд автором визначено: генезис, історичні витоки, зміст та основні компоненти права на справедливий суд, дослідження права на справедливий суд в межах дії Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, стан реалізації права на справедливий суд та шляхи її удосконалення із врахуванням практики ЄСПЛ.

Розділ 2 «Загальна характеристика організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд у зарубіжних державах» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд в англо-американській правовій сім'ї»* проаналізовано механізми та організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд в англо-американській правовій сім'ї.

Серед гарантій права на справедливий суд автором виокремлено: 1) організацію та структуру судової системи; 2) порядок ведення судових проваджень; 3) право, згідно з яким вирішується спір. Очевидно, у англо-американській правовій сім'ї, незважаючи на певну гнучкість у процесуальних та матеріально-правових питаннях судової системи та значні дискретні повноваження судів, досить часто право особи на справедливий суд виявляється порушеним. Так, ЄСПЛ неодноразово визнавав порушення права на справедливий суд зі сторони Сполученого Королівства через обмеження права на доступ до суду, зокрема, через встановлення законом обмежених термінів позовної давності (справа «Стаббінгс та інші проти Сполученого Королівства»), забезпечення судових витрат (справа «Голстой-Милославський проти Сполученого Королівства») або вимогу щодо представництва (справа «Р.П. та інші проти Сполученого Королівства»). Автором наведено також приклад порушення принципу рівності сторін судового процесу зі сторони Великої Британії, коли одній із сторін було відмовлено у наданні юридичного представника (справа «Стіл і Морріс проти Сполученого Королівства»), а також коли одній із сторін не було надано доступу до відповідних документів, що знаходяться у розпорядженні адміністративних органів (справа *McGinley and Egan v. the United Kingdom*).

У підрозділі 2.2. *«Організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд у романо-германській правовій сім'ї»* проаналізовано законодавство Франції та Німеччини щодо реалізації права на справедливий суд.

Автором аргументується, що: 1) судова система Франції та організаційно-правові засади її діяльності відповідають основним засадам дотримання права на справедливий суд; 2) у кримінальному судочинстві Франції успішно функціонує інститут суду присяжних, які приймають рішення по справі разом з професійним суддею (суддями); 3) Касаційний суд Франції вирішує ключові неузгодження у

загальнодержавній судовій практиці, а розгляд скарг касаційною інстанцією суттєво обмежується; 4) важливу роль у судовому процесі відіграють адвокати та прокурори, які є професійними представниками сторін. Позитивним та корисним у законодавстві Франції для запозичення українському законодавцю, на наш погляд, є деталізоване нормативне визначення засад діяльності суддів, умов визнання їх упередженості, правил визначення складу суду, відводу та самовідводу.

Звернуто увагу на практичну спрямованість реформ судочинства Німеччини, яка полягає в тому, щоб практично запровадити дію основних стандартів належного судочинства, а не лише задекларувати ці принципи на рівні законодавства. Тому у цьому контексті реалізація права на справедливий суд у Німеччині є не лише задекларованою у законодавстві та загальних принципах, але й реалізується на практиці за допомогою організаційно-правових механізмів забезпечення у вигляді інституту конституційної скарги.

Враховуючи позитивний та негативний досвід забезпечення права на справедливий суд у державах романо-германської правової сім'ї автором пропонується розглядати можливість використання європейської моделі суду присяжних при розгляді кримінальних справ про особливо тяжкі злочини, яка може стати концептуальним предметом для обговорення в наукових та фахових колах. Такий підхід до врегулювання інституту присяжних дозволить уникнути значної кількості політично вмотивованих рішень судів у нашій державі, щодо яких згодом було встановлено факти порушень права на справедливий суд. У контексті створення Вищого антикорупційного суду України, доцільно було б запровадити інститут присяжних саме у цій судовій установі. Це, безумовно, підвищить рівень довіри до цієї інституції, яка повинна стати одним з ключових етапів судової реформи України, спрямованої на відновлення довіри до судової та антикорупційної системи держави.

У підрозділі 2.3. «*Організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд у Канаді*» встановлено, що Канада, окрім провінції Квебек щодо цивільного судочинства, є класичним представником англо-американської правової сім'ї, тому автором зазначається, що можливість запозичення досвіду правового регулювання реалізації права на справедливий суд та відповідних напрацьованих підходів прецедентної практики з цього приводу у законодавство України є досить обмеженим.

Автором аргументовано, що варто враховувати позитивний досвід Канади у контексті правової організації адміністрування судового апарату та його спрямованість на забезпечення комфортної взаємодії сторін та канцелярії суду.

Проаналізовано основні принципи організаційних засад судочинства Канади. З'ясовано, що система судового адміністрування Канади взагалі та робота судового адміністратора в судах першої інстанції, зокрема, мають три характерні риси, які заслуговують особливої уваги: 1) концепція партнерства на рівні керівництва; 2) першочергова пріоритетність мети надання послуг; 3) системний підхід до організації управління проходженням справ, спрямований на забезпечення ефективного та справедливого розгляду справ. Такий підхід робить доступ до суду учасників справи та їх професійних представників-

адвокатів максимально зручним, дозволяючи зосередити час, увагу та ресурси на ефективному захисті прав, свобод та законних інтересів людини у судах Канади.

У підрозділі 2.4. «*Організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд в іспаномовних державах*» на підставі комплексного аналізу практики ЄСПЛ у справах про участь присяжних наголошено, що участь присяжних, інститут діяльності яких запроваджено, в тому числі, і в Іспанії, є проблемним питанням, оскільки використання моделі присяжних не може забезпечити всі гарантії, встановлені в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема, права на справедливий суд.

Аргументовано, що окремі елементи іспанської комбінованої моделі присяжних є досить корисними та позитивними для досвіду діяльності української моделі присяжних: це – відкрита судова процедура складання списків кандидатів у присяжні; вимога кваліфікованої більшості голосів при несприятливих для підсудного відповідях на питання у вердикті; наділення присяжних правом виносити рішення про умовне звільнення; видача форми вердикту кожному присяжному і т. д., які цілком можуть бути імплементовані в українське провадження в суді присяжних.

Розділ 3 «Особливості правового регулювання організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в Україні» складається із двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «*Стан нормативно-правового забезпечення організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в Україні*» розглянуто проблемні питання гармонізації українського законодавства відповідно до вимог ЄС та нормативно-правового забезпечення права на справедливий суд в Україні.

Наголошується на тому, що окремі елементи права на справедливий суд визначаються та роз'яснюються різними судовими інстанціями, в тому числі, ЄСПЛ.

Досліджено сучасний стан нормативно-правового забезпечення організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в Україні та зазначено, що він максимально наблизився до міжнародних стандартів, проте, як демонструє практика ЄСПЛ, зберігається певна невизначеність в механізмах реалізації правових норм.

На основі аналізу практики ЄСПЛ аргументовано, що визначене КЗПЛ право на справедливий суд повністю імплементовано в національне законодавство України, проте, несистематизованість його регламентації у нормах різних галузевих правових актів знижує ефективність його реалізації.

На підставі комплексного та ґрунтовного аналізу чинного законодавства та судової практики зроблено висновок, що нормативно-правове забезпечення організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в Україні перебуває в процесі реформування в межах загальнодержавної судової реформи.

У підрозділі 3.2. «*Шляхи вдосконалення правового регулювання організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в Україні*» досліджено шляхи вирішення основних проблемних питань правового регулювання механізмів забезпечення й реалізації права на справедливий суд в Україні.

Автором здійснено аналіз чинного законодавства України щодо реалізації права особи на справедливий суд. Це дало підстави стверджувати, що визначені КЗПЛ елементи права на справедливий суд впроваджені в норми національного права, проте, існують певні прогалини та проблемні сфери, які потребують визначення шляхів удосконалення.

Запропоновано визначити основні, засадничі положення щодо реалізації права на справедливий суд у профільному Законі України «Про судоустрій і статус суддів»

З аналізу стану нормативно-правового забезпечення організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в Україні автором запропоновано шляхи його вдосконалення.

ВИСНОВКИ

У дисертації розв'язане наукове завдання щодо розроблення теоретичних, правових і практичних засад, спрямованих на удосконалення організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд та сформульовано висновки, пропозиції й рекомендації, що відповідають вимогам наукової новизни, зокрема:

1. Визначено, що право на справедливий суд – це комплекс змістовного, інституційного, матеріального та процесуального елементів права, що забезпечують незалежний, безсторонній, доступний та справедливий суд.

Констатовано, що право на справедливий суд є одним із основоположних у сучасних цивілізованих державах. Його законодавча регламентація, система гарантування та механізм забезпечення визначають стан і рівень розвитку правової культури у суспільстві.

Встановлено, що зміст (сутність) права на справедливий суд є можливим через усвідомлення змістовних елементів права на справедливий суд, які, по-перше, базуються на розумінні справедливості у тому чи іншому соціальному кластері, адже рішення може бути законним, проте, прийнятим відповідно до законодавства, яке прийняте на користь певної соціальної групи. По-друге, змістовний аспект права на справедливий суд тісно пов'язаний з чинною системою соціальних та правових цінностей у державі. Існування справедливого суду носить аксіологічне значення для будь-якої правової системи, а тому реальне забезпечення справедливого судочинства є відображенням належного рівня правової культури та законодавства в цілому. По-третє, сутнісний аспект права на справедливий суд дозволяє говорити про неабияку значущість інституту суду для належного функціонування суспільних відносин.

2. Визначено, що гарантіями права на справедливий суд є: 1) організація та структура судової системи; 2) порядок ведення судових проваджень; 3) право, згідно з яким вирішується спір. При цьому, доведено, що сам факт передбачення таких гарантій у законодавстві, як це є у багатьох державах романо-германської правової сім'ї, ще не означає, що реалізація такого права гарантується чи забезпечується державою у кожному конкретному випадку. Встановлено, що у будь-якому разі – право на справедливий суд є мірилом того, наскільки судова система пристосована до того, щоб згідно з загальноприйнятими суспільно-

правовими уявленнями про справедливість забезпечити кожному суб'єкту права, який звернувся за захистом своїх прав до суду, права на справедливий суд з урахуванням його найбільш широкого розуміння.

3. Класифіковано види елементів права на справедливий суд на: 1) змістовні (або сутнісні); 2) інституційні; 3) матеріальні; 4) процесуальні. Доведено, що у взаємозв'язку саме змістовна, інституційна, матеріальна та процесуальна складові права на справедливий суд складають комплекс організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд.

Під змістовними елементами права на справедливий суд розуміється сукупність соціальних та правових цінностей суспільства, що визначають поняття справедливого судового процесу. Інституційна складова права на справедливий суд є фундаментом функціонування законно та належно сформованих судових органів, на які законодавством покладено функції зі здійснення правосуддя у межах їх юрисдикції та повноважень. Під матеріальною складовою права на справедливий суд, на нашу думку, необхідно розуміти регламентовану законодавством легальну можливість звернутися в суд за захистом своїх порушених прав чи інтересів, яка має свою чітко визначену форму, і досягти певного процесуального результату. Процесуальний елемент права на справедливий суд – це той обсяг процесуальних можливостей, які надаються особам, що користуються правом на справедливий суд, а саме комплекс процесуальних прав та обов'язків, а також механізми реалізації права на справедливий суд та гарантії забезпечення справедливого судового процесу.

Правову конструкцію права на справедливий суд запропоновано розглядати крізь призму таких елементів права на справедливий суд, як: доступ до суду; справедливість; рівність сторін; незалежність суду; безсторонність суду; розгляд справи судом, встановленим законом; публічний розгляд справи; можливість обмеження публічності розгляду справи в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки; змагальність; розумність строку розгляду справи; право на винесення рішення; право на примусове виконання рішення або вироку; право на конституційну скаргу; право на звернення до суду; гарантоване надання правової допомоги; законодавче визначення мінімуму прав обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення; презумпція невинуватості; право на оскарження; право не оскаржувати остаточне рішення суду; суд присяжних; прогнозованість судових рішень; можливість відмовитись від права на доступ до суду на користь інших форм вирішення спору, якщо така відмова є вільною та чіткою; відновне правосуддя; унеможливлення зворотної дії кримінальних законів; право на перегляд вироку; право на відшкодування у разі помилкового судового вироку.

4. Розкрито тенденції розвитку права на справедливий суд в різні періоди історії. Встановлено, що період античності характеризується сильним впливом релігійних начал, а тому справедливий суд гарантується божественним впливом, поряд з тим ще однією рисою античного судочинства є вплив народного суду та могутність полісу. Констатовано, що для епохи Відродження характерним є зосередження уваги на абсолютній незалежності та неупередженості судді, а також рівності кожного перед законом. Визначено, що доба Просвітництва в основу справедливого правосуддя ставить суспільні інтереси, а ХХІ століття

ознаменувалось нормативним визначенням права на справедливий суд у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та численними науковими дослідженнями права на справедливий суд у різних напрямках.

Доведено загальне походження, генетична спорідненість і спадкоємність норм, що регулюють право на справедливий суд з більш чіткою регламентацією механізмів його реалізації на кожному новому етапі розвитку держави та суспільства.

5. Встановлено, що особливостями організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в англо-американській правовій сім'ї є гнучкість у процесуальних та матеріально-правових питаннях судової системи та значні дискреційні повноваження судів. Розкрито особливості організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд у Франції, а саме: деталізоване нормативне визначення засад діяльності суддів, умов визнання їх упередженості, правил визначення складу суду, відводу та самовідводу. Запропоновано враховувати позитивний досвід Канади у контексті правової організації адміністрування судового апарату та його спрямованість на забезпечення комфортної взаємодії сторін та канцелярії суду. Визначено корисні та позитивні для досвіду діяльності української моделі присяжних такі елементи іспанської комбінованої моделі присяжних як: відкрита судова процедура складання списків кандидатів у присяжні; вимога кваліфікованої більшості голосів при несприятливих для підсудного відповідях на питання у вердикті; наділення присяжних правом виносити рішення про умовне звільнення; видача форми вердикту кожному присяжному і т. д.).

6. Констатовано, що чинна нормативно-правова база України містить велику кількість нормативно-правових актів, спрямованих на пряме чи опосередковане врегулювання питання реалізації права на справедливий суд. Поряд з тим, уточнено, що окремі елементи права на справедливий суд визначаються та роз'яснюються різними судовими інстанціями, в тому числі Європейським судом з прав людини у справах проти України.

Встановлено, що чинне нормативно-правове забезпечення організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в Україні максимально наближене до міжнародних стандартів, проте, як демонструє практика ЄСПЛ, зберігається певна прогалинність в механізмах реалізації правових норм.

Доведено, що визначене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод право на справедливий суд імплементовано в національне законодавство України, проте, несистематизованість його регламентації у нормах різних галузевих правових актів знижує ефективність його реалізації.

7. Констатовано, що одним з недоліків нормативного регулювання права на справедливий суд в Україні процесуальним законодавством у різних правових галузях є часткове дублювання загальних норм. Запропоновано визначити основні, засадничі положення щодо реалізації права на справедливий суд у профільному Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

На підставі аналізу чинного стану нормативно-правового забезпечення організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в Україні запропоновано такі шляхи його удосконалення:

- впровадити модель конституційної скарги, відповідно до якої кожен громадянин при порушенні його конституційних прав може звернутися до Конституційного Суду України. Для цього запропоновано утворити в Конституційному Суді України окрему колегію, яка б розглядала такі конституційні скарги;

- забезпечити гнучкий механізм поновлення строків позовної давності без встановлення абсолютної автоматичної відмови у випадку їх пропуску;

- розробити стратегію економічної доступності справедливого правосуддя кожному та механізм її впровадження, зокрема, необхідною є оптимізація розміру судових витрат;

- забезпечити доступ окремих категорій громадян до правосуддя через розвиток мережі центрів надання первинної правової допомоги, в тому числі, і дистанційних пунктів;

- створити центральний орган контролю надання первинної безоплатної правової допомоги;

- офіційно визначити поняття неправосудного рішення;

- встановити відповідальність держави за завідомо неправосудні рішення у справах всіх правових галузей, поряд із особистою відповідальністю суддів;

- забезпечити швидке та повне виконання судових рішень шляхом: визначення розумних строків виконання судових рішень, встановлення відкритого, прозорого процесу виконання судових рішень для учасників такого провадження, публічної підзвітності громадськості щодо функціонування системи виконання рішень та вжитих державою заходів для її реформування та підвищення ефективності, забезпечення незалежності та неупередженості службовців Державної виконавчої служби, ліквідації факторів недоступності виконання судових рішень (економічних, територіальних тощо), встановлення належного контролю за їх діяльністю – як громадського, так і з боку держави;

- визначити на нормативно-правовому рівні матеріальну відповідальність винної сторони або ж держави за умисне затягування процесуальних строків у випадку, якщо буде встановлено, що затягування строків здійснюється з вини відповідно сторони або суду;

- забезпечити фізичну доступність правосуддя для осіб з обмеженими фізичними можливостями.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Бережанський Г. І. Співвідношення легітимності та легальності державної влади. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. №7. С. 36–42.
2. Бережанський Г. І. Особливості організації та здійснення судової влади органами адміністративної юстиції у Великобританії. *«Соціологія права»*. *Науково-практичний журнал*. 2016. №1. С. 11–15.
3. Бережанський Г. І. Особливості суду присяжних в Україні та Німеччині. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право» 2016. Вип. №41 С. 33–36.

4. Бережанський Г. І. Організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд: практика іспаномовних держав. *Visegrad journal of human rights*. 2016. №6. С. 23–27.
5. Бережанський Г. І. Проблеми забезпечення права на справедливий судовий розгляд у Великій Британії через призму практики ЄСПЛ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «ПРАВО»*. Том 3. 2017. №47. С. 133–136.
6. Бережанський Г. І. Особливості розуміння права на справедливий суд. *«Вісник кримінального судочинства»*. Науково-практичний журнал. 2017. №3. С. 191–196.
7. Бережанський Г. І. Проблеми реалізації права на справедливий суд у Франції: досвід для України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. №2. С. 167-176.
8. Бережанський Г. І. Адміністративні трибунали – особливі органи здійснення судової влади у Великобританії. *Теорія і практика розвитку правових інститутів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 10-11 березня 2016 року. Київ: Науково-дослідницький інститут публічного права, 2016. С. 8-9.
9. Бережанський Г. І. Становлення судової влади за доби Української революції (1917- 1921 рр.). *Концепція та методологія історії українського права: матеріали науково-практичного круглого столу пам'яті Олександра Шевченка*, м. Київ, 28 квітня 2017 року. Київ: Київський національний університет ім. Т.Шевченка, 2017. С. 152-154.
10. Бережанський Г. І. Формування розуміння права на справедливий суд в англосаксонській правовій сім'ї. *Актуальні питання реформування процесуального законодавства в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Київ, 01 грудня 2017 року. Київ: Київський національний університет ім. Т.Шевченка, 2017. С. 8

АНОТАЦІЯ

Бережанський Г.І. Організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд: порівняльно-правовий аспект. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2018.

У дисертаційному дослідженні розглянуто організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд у порівняльно-правовому аспекті.

Здійснено огляд наукових підходів щодо дефініціювання поняття права на справедливий суд та організаційно-правових засад його реалізації. Класифіковано елементи права на справедливий суд за видами (змістовні, інституційні, матеріальні, процесуальні).

Проведено аналіз історіографії та сучасного наукового стану розробки організаційно-правових засад права на справедливий суд у правовій доктрині,

що дало можливість простежити тенденції визначення розвитку права на справедливий суд в різні періоди історії, встановити його характерні риси.

Проаналізовано механізми та організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд в англо-американській правовій сім'ї, проаналізовано законодавство Франції, Канади, Німеччини, Іспанії та інших країн щодо реалізації права на справедливий суд.

Розглянуто проблемні питання гармонізації українського законодавства із вимогами ЄС та нормативно-правового забезпечення права на справедливий суд в українському законодавстві.

Досліджено сучасний стан нормативно-правового забезпечення організаційно-правових засад реалізації права на справедливий суд в Україні та зазначено, що він максимально наблизився до міжнародних стандартів, проте, як демонструє практика ЄСПЛ, зберігається певна прогалинність в механізмах реалізації правових норм. Запропоновано шляхи вирішення основних проблемних питань правового регулювання механізмів забезпечення й реалізації права на справедливий суд в Україні.

Ключові слова: справедливий суд, право на справедливий суд, справедливість, організаційно-правові засади реалізації права на справедливий суд, елементи права на справедливий суд, конструкція права на справедливий суд.

АННОТАЦИЯ

Бережанский Г.И. Организационно-правовые основы реализации права на справедливый суд: сравнительно-правовой аспект. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.10 – судостроительство; прокуратура и адвокатура. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – Киев, 2018.

В диссертационном исследовании рассмотрены организационно-правовые основы реализации права на справедливый суд в сравнительно-правовом аспекте.

Проведен обзор научных подходов к дефиниции понятия права на справедливый суд и организационно-правовых основ его реализации. Классифицированы элементы права на справедливый суд по видам (сущностные, институциональные, материальные, процессуальные). Проведен анализ историографии и современного научного состояния разработки организационно-правовых основ права на справедливый суд в правовой доктрине. Проанализированы механизмы и организационно-правовые основы реализации права на справедливый суд в англо-американской правовой семье, проанализировано законодательство Франции, Канады, Германии, Испании и других стран в сфере реализации права на справедливый суд.

Рассмотрены проблемные вопросы гармонизации украинского законодательства с требованиями ЕС и нормативно-правового обеспечения права на справедливый суд в украинском законодательстве. Исследовано

современное состояние нормативно-правового обеспечения организационно-правовых основ реализации права на справедливый суд в Украине. Предложены пути решения основных проблем правового регулирования механизмов обеспечения и реализации права на справедливый суд в Украине.

Ключевые слова: справедливый суд, право на справедливый суд, справедливость, организационно-правовые основы реализации права на справедливый суд, элементы права на справедливый суд, конструкция права на справедливый суд.

SUMMARY

Berezhanskyi G. Organizational and legal principles of realization of the right to a fair trial: a comparative legal aspect. – *Manuscript*.

Thesis for the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.10 – judicial system; office of public prosecutor and advocacy. – Kyiv National Taras Shevchenko University. Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2018.

The dissertation examines the organizational and legal principles of realization of the right to a fair trial in the comparative legal aspect.

It is made an overview of the scientific approaches to perceiving and defining the understanding of the right to a fair trial and the organizational and legal foundations for its implementation. Having carried out a critical analysis of the scientific literature of domestic and foreign scholars, the author emphasizes that the concept of the right to a fair trial is not unified and stable. The systematic study of various definitions indicates that understanding the essence of the right to a fair trial depends on many factors that are not always in a strictly legal plane. Particular importance in the understanding of the fair court is put through the prism of the category of ‘justice’. Modern scientific interpretation of the right to a fair trial is ambiguous and requires further elaboration, and the organizational and legal principles of realization of the right to a fair trial require additional research and improvement, based on the practical problems of ensuring the right to a fair trial in the modern judicial system of Ukraine.

It is argued that the right to a fair trial includes four main components (substantive, institutional, material, procedural), which organically complement each other and form a single comprehensive understanding of the organizational and legal foundations for the realization of the right to a fair trial. The elements of the right to a fair trial by the author are classified by type (substantive, institutional, material, procedural).

The author analyzes the historiography and the current scientific state of the development of the organizational and legal foundations of the right to a fair trial in the legal doctrine, which made it possible to trace the tendencies in determining the development of the right to a fair trial in different periods of history, as well as to establish its characteristic features.

The author identifies the main areas of further scientific research on the right to a fair trial: genesis, historical origins, content and basic components of the right to a fair trial, the study of the right to a fair trial within the framework of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the current state of

realization of the right to a fair trial and ways of its improvement taking into account the practice of the ECtHR. The dissertation analyzes the mechanisms, as well as the organizational and legal principles of realization of the right to a fair trial in different legal families. Also, the author analyzes the basic principles of the organizational principles of judicial proceedings in Canada.

Based on a comprehensive analysis of the practice of the ECtHR in jury trials, it has been emphasized that the participation of jurors whose institute of work has been implemented, including in Spain, is a matter of concern, since the use of the jury model can not provide all the guarantees provided for in Article 6 of the Convention the protection of human rights and fundamental freedoms, in particular the right to a fair trial.

The author considers the problematic issues of harmonization of Ukrainian legislation with the requirements of the EU and the legal and legal provision of the right to a fair trial in Ukrainian legislation. It is studied the present state of the legal framework for the implementation of the right to a fair trial in Ukraine and it is indicated that it is as close as possible to the international standards, however, as the practice of the European Court of Human Rights demonstrates, there is a certain gap in the Ukrainian mechanisms of implementation of legal norms.

The dissertation examines the ways of solving the main problem issues of legal regulation of mechanisms for ensuring and realization of the right to a fair trial in Ukraine. The author analyzed the current legislation, which gave grounds for asserting that the elements of the right to a fair trial defined by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are fully implemented in the national law, however, there are certain gaps and areas of concern that need to be identified as improvements.

It is proposed to determine the basic provisions for the realization of the right to a fair trial in the specialized Law of Ukraine ‘On the Judiciary and Status of Judges’, and to determine by the rules of the sectoral procedural codes the peculiarities of separate sectoral court proceedings.

From the analysis of the state of the normative legal support of the organizational and legal principles of realization of the right to a fair trial in Ukraine, the author also proposed the ways of its improvement.

Key words: fair trial, right to a fair trial, fairness, organizational and legal principles of realization of the right to a fair trial, elements of the right to a fair trial, the construction of the right to a fair trial.